

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון ל"א
תשע"ב
מספר 400

בשעה טובה הגענו לגיליון ה- 400
- כה לחי!

תפילת העמידה – קיבוץ גלויות

לעומת זאת הקשר של עם ישראל לארצו הוא קשר אלוקי אשר התהווה בבת אחת ולא בתהליך היסטורי ארוך וממושך. לכן, קשר זה הוא בלתי הפיך באופן המאפשר לו לשרוד גלות ארוכה יותר מתקופת היותו יושב בארצו כריבון. מדברים אלו עולה חשיבותה הרבה של ברכת "קיבוץ גלויות" כמשקפת את התמדת היהודים בתפילתם לסיום תקופת הגלות. לא בכדי מוקמה ברכה זו במרכז של תפילת העמידה. מיקומה מבטא את חשיבותה המרכזית יותר מברכות אחרות מבחינות שונות.

זכינו לחיות בדור שבו החלה להתממש הגאולה בביטוייה על ידי קיבוץ גלויות. אחד מפלאי ההיסטוריה אירע באופן היסטורי פתאומי וניתן להסבירו רק בהתערבות אלוקית: באותה עת היסטורית, ללא תיאום באמצעות שימוש באמצעי תקשורת (מייל, פייסבוק, טלפונים ניידים וכדומה), החלו לפני כמאה וחמישים שנה תפוצות ישראל לשוב לארץ ישראל לאחר ניתוק העם מארצו כריבון בה קרוב לאלפיים שנה. עד עתה ניתן לומר שרק כמחצית מעם ישראל שב לארצו, ולמעשה הגלות עדיין לא תמה, לצערנו הרב. דומה שלא די להסתפק בתפילה לבורא עולם שיחיש את קיבוץ הגלויות, אלא עלינו לשאוב מאמירת ברכת קיבוץ הגלויות שלוש פעמים ביום, עידוד והשראה לזוּם מהלכים נוספים בזירוז העלייה לישראל. נשים לב לנוסח הברכה: "ושא נס לקבץ גלויותינו מארבע כנפות הארץ". המקור הוא בנביא ישעיה: "וְנִשָּׂא נֶס לְגוֹיִם וְאֵסֵף נְדָחֵי יִשְׂרָאֵל וְנַפְצוֹת יְהוּדָה יִקְבֹּץ מֵאַרְבַּע כְּנַפְתוֹת הָאָרֶץ" (יא, יב). דומה שהנביא בחר להשתמש בלשון הכתוב בתורה המוסב על מצוות ציצית: "גדלים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך אשר תכסה בה (דברים כב, יב). מאחר שהציצית נועדה לסייע כאות וכתזכורת להקפדה על שמירת כל המצוות מבלי להיות מושפעים מהסביבה (יולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם)", יש בכך אולי רמז עבורנו, המתפללים יום יום, לזכור את היסוד שבזכותו יוכל קיבוץ הגלויות להתממש במלואו. בניגוד לתפילה המזכירה לנו באופן מפורש את סיבת הגלות "מפני חטאינו גלינו מארצנו", תפילה הנאמרת רק שלוש פעמים בשנה (בתפילת מוסף של שלוש רגלים), בתפילת העמידה היום-יומית אנו זוכים לכוון שלוש פעמים בכל יום לאותו יסוד שזכירתו מהווה תנאי לשיבת כל עם ישראל לשמירת חיי תורה ומצוות, ובכך גם לארצו. מי ייתן ונזכה לכך במהרה בימינו, אך לשם כך עלינו להקפיד ולכוון בברכת "קיבוץ גלויות" גם ליסוד סיבת הגלות, ובזכות הגברת המודעות לכך נוכל להשפיע על עם ישראל לשוב למהותו כעם ה' המקפיד לשמור על חיי תורה ומצוות.

הרב ד"ר דניאל רביב
מרצה בתואר שני
ובהתמחות למחשבת ישראל

ברכת "קיבוץ גלויות" היא הברכה העשירית בתפילת העמידה הכוללת תשע עשרה ברכות. היא ממוקמת במרכזה של תפילת העמידה, לאחר "ברכת השנים" ולפני ברכת "השבת המשפט". שלוש הברכות הללו מכוונות לארץ ישראל. בעוד שברכת השנים מתייחסת לבקשת מילוי צרכים שנתיים – כל שנה מחדש, ברכות קיבוץ גלויות והשבת המשפט מתייחסות למימוש תקווה חד-פעמית במהלך ההיסטוריה – שיבת עם ישראל לארצו לאחר תקופת הגלות הארוכה, וכינון ניהולה של המדינה היהודית על יסודות המשפט והצדק האלוקי. שיבת יהודים לארצם מכל ארצות פזורים בה בעת היא פלא גדול שלא אירע מאז ומעולם. עליית עזרא ונחמיה בבית שני לא כללה את רובו הגדול של עם ישראל שנותר בנכר, ולמעשה היא התבטאה רק בעליית עשירית מכמות אוכלוסיית עם ישראל שהוגלה בבית ראשון.

קיבוץ גלויות מהווה את השלב הראשון בתהליך הגאולה שהוא סיום הגלות, שלב הנדרש כדי לחדש ימים כקדם. אמנם בתפילת העמידה מוקדשת ברכה מיוחדת לגאולה – "ברכת הגאולה", הברכה השביעית, אך היא ממוקדת יותר בפן הפרטני ובבקשה לגאולת הפרט והכלל מצרות. לעומתה, ברכת "קיבוץ גלויות" מכוונת ליישומו של התנאי ההכרחי למימוש הגאולה השלמה בהיותו של עם ישראל ריבון בארצו, השומר על קיום ערכי היהדות וזוכה לשפע וברכה בהשגחה משמים בשל התנהגותו החיובית. על פי התנ"ך, מקומו הטבעי והאלוקי של עם ישראל היא ארץ ישראל, מאחר שארץ ישראל היא מרכיב מהותי בזהותו של עם ישראל, ולהפך – עם ישראל הוא מרכיב מהותי בזהותה של ארץ ישראל. הקשר בין עם ישראל לארץ ישראל הוא קשר חד חד ערכי. לאמור, לא ניתן להגדיר ולאפיין את זהותו של עם ישראל או לתאר את ההיסטוריה שלו ללא התייחסות לארץ ישראל, ולהפך – לא ניתן להתייחס למהותה של ארץ ישראל ולסקירת מקומה בהיסטוריה מבלי להזכיר את עם ישראל כגורם משמעותי באפיונה של הארץ. קשר שכזה לא קיים בין עם אחר בעולם לארצו, מאחר שהקשר של כל עם עם ארצו הוא קשר הנוצר בתהליך טבעי של התיישבות העם בטרטוריה מסוימת והתוויית זיקה וקשר למקום המתבטאים בהתהוות תרבותו של אותו עם: משוררים, סופרים, אנשי רוח ותרבות מבטאים ביצירותיהם את זיקת העם לארצו. לאופן התהוות הקשר קיימת השלכה משמעותית מאוד הבאה לידי ביטוי בגורלו של עם שהוגלה מארצו. עם זה מאבד את זהותו כעם כפי שהוכח בהיסטוריה של העמים העתיקים שאינם קיימים היום. אף עם כיום אינו מזוהה כהמשך לקודמיו שחיו בארצו.

ירושלים המחברת, כיצד?

בתלמוד (בבלי, תענית, ה"א) נאמר:

אמר לו רב נחמן לרב יצחק: מהו שנאמר "בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר" – משום שבקרבך קדוש לא אבוא בעיר? אמר לו: כך אמר ר' יוחנן: אמר הקדוש-ברוך-הוא לא אבוא בירושלים של מעלה עד שאבוא לירושלים של מטה. וכי יש ירושלים למעלה? הן, שנאמר: "ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו".

מהי ירושלים של מעלה ושל מטה? הקב"ה מחכה לראות את כיסופינו ואת השתדלותנו בתפילה ובמעשה לבניין ירושלים, כדברי רבי יהודה הלוי בסוף ספר הכוזרי: "ולא תבנה ירושלים עד שיכספו אליה בניה תכלית הכוסף".

כדי שיבוא לשכון בירושלים השמימית (הרוחנית בבית המקדש), דרושה עבודה גדולה לבניית ירושלים הפיזית הממשית, לא רק בבניינים ובשכונות, אלא בהקמת חברה שתשתיתיה מוסר וצדק, אהבת הזולת וערבות הדדית, כפי שנאמר בבראשית על אברהם, "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית יח, יט). בהקשר זה, מפורסמים דברי הרב קוק: "אם נחרבנו ונחרב העולם אתנו בגלל שנאת חינוך, ניבנה והעולם אתנו יבנה באהבת חינוך" (אורות הקודש, ג, עמ' שכד).

מסתבר שגם באופן ההשתדלות לבניין ירושלים דרושה הבנה שיש מקום ליותר מדרך אחת וממילא נתינת מקום וכבוד לכל אחד.

אמר הנביא ישעיה (נד, ב): "עניה סערה לא נחמה, הנה אנכי מרביץ בפיך אבניך ויסדתיך בספירים. ושמתי כדכד שמשתיך ושעריך לאבני אקדח, וכל גבולך לאבני חפץ, וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך". המילה "כדכד" מילה יחידאית בתנ"ך, ובביאורה נחלקו בתלמוד:

"ושמתי כדכד שמשותיך – א"ר שמואל בר נחמני: פליגי תרי מלאכי ברקיעא, גבריאל ומיכאל, ואמרי לה תרי אמוראי במערבא, ומאן אינון? יהודה וחזקיה בני רבי חייא. חד אמר שוהם, וחד אמר ישפה, אמר להו הקב"ה: להו כדן וכדן" (בבא בתרא דף עה ע"א).

מקור מדהים ומפלא! מחלוקת ייחודית! מי הם החולקים, מי מכריע, מה ההכרעה?

המחלוקת היא גם בשמים בין מלאכים, וגם בעולם הזה בין החכמים, היאך תיבנה ירושלים – אם מאבן השוהם, אם מאבן הישפה. ולא פחות מדהים שיש הכרעה במחלוקת, והמכריע הוא ריבוננו של עולם שפסק שיהיה כזה וכזה, כדברי זה וכדברי זה, והיינו נוטריקון של "כדכד". ועוד, מה ביקשו חז"ל ללמדנו אם ירושלים תיבנה משהם או מישפה?

המהרש"א בביאורו לאגודת התלמוד מבאר ששוהם היא אבנו של יוסף. יוסף הוא המסמל את הכוח החומרי בכנסת ישראל. מאז מקדם יוסף "הוא המשביר לכל עם הארץ", ועד משיח בן יוסף שתפקידו לדאוג לצרכים החומריים של האומה. יש כאלה הרוצים לבנות כך את ירושלים בשיטת יוסף, באבן השוהם. "ואית דאמרי ישפה" – ישפה היא אבנו של בנימין שעליו נאמר: "ידיד ה' ישכן לבטח עליו", ושם בחלקו נבנה בית המקדש. יש הסבורים שכך צריכה להיבנות ירושלים בבניינה הרוחני.

ההכרעה במאבק זה היא על ידי הקב"ה: "ליהו כדן וכדן". רק בצירוף יוסף ובנימין, בצירוף של השוהם והישפה. בחשיבות המסגרת החומרית, כאמצעי ליצוק בה את התוכן הרוחני, רק באופן כזה תוכל ירושלים להיבנות "ושמתי כדכד שמשתיך".

נוסף ונאמר, ייתכן שבעיסוק בשאלת אופן בניין ירושלים רוצים חכמינו להציב מודל לבניין ירושלים במובנה הרחב יותר, כלומר בניינו של עם ישראל בכללו במישור החברתי והרוחני. ניתן ללמוד מכאן שדרוש שיתוף וחיבור של כל הכוחות הקיימים בעם כדי להגיע לבניין שלם. כפי שהסביר הרצ"ה קוק את הביטוי "ירושלים קדושה מכל ארץ ישראל". ה"מ" = מתוך, ופירושו שקדושתה נבנית מתוך כל הארץ. יש בעם ישראל כוחות מגוונים: אנשי תורה ואנשי עבודה; יש המשקיעים ומוסרים את נפשם למען ביטחון המדינה ויש המפתחים תעשייה, חקלאות ומדע; יש המקדמים את תחום התרבות והאמנות; וכדומה. אם נבין זאת, יקל עלינו לכבד את הזולת, להיות ערים וקשובים לצרכיו ולתת לו את המקום הראוי.

הפסוק "ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו" מזכיר לנו החיבור בין שמים וארץ, בין ירושלים של מעלה ושל מטה, בין שבט יוסף וכוחותיו הייחודיים לשבט בנימין וייחודו שלו. דומה שלזה כיוונו חכמינו בדרשת הפסוק בתהלים "שעושה כל ישראל חברים".

הרב יגאל ינאי

ראש המכינה הישיבתית הקד"צ בערד

וסטודנט לתואר שני בניהול וארגון מערכות חינוך

מחנכים באמונה

ד"ר יוסף גולדשמידט

תרס"ז–תשמ"א (1907–1981)

בועז פולצ'ק

נולד בפרנקפורט שבגרמניה שם למד בישיבת הרב ברויאר ובאוניברסיטה. לאחר מכן למד במינכן ובלונדון והוסמך להוראה במקצועות ביולוגיה, כימיה וגאוגרפיה. בשנת 1935 עלה לארץ ישראל ועד שנת 1942 שימש מורה בבתי הספר התיכוניים "חורב" ו"אוולנה דה רוטשילד" בירושלים. יכולותיו הפדגוגיות הרשימו את השלטון הבריטי והוא מונה למפקח על בתי הספר היהודיים בארץ מטעם ממשלת המנדט הבריטי, תפקיד שבו שימש עד קום המדינה.

עם הקמת משרד החינוך והתרבות מונה ד"ר גולדשמידט למפקח הארצי על בתי הספר של תנועת "המזרחי" ועם הקמת האגף לחינוך דתי, בשנת 1953, מונה כמנהל האגף. בתפקיד זה ניהל מאבקים קשים בשל דרישתו הבלתי מתפשרת להשוות את תנאי החינוך הממלכתי דתי לאלו הקיימים בחינוך הממלכתי. יחד עם פעילות זו שקד ד"ר גולדשמידט להעמיד את היסודות הרעיוניים של החינוך הממלכתי דתי בדרך של "תורה עם דרך ארץ". ד"ר גולדשמידט הדגיש מאוד את לימוד האמונה כתכלית החינוך, כמצפן אשר צריך לכוון את הדרך בחיים היום-יומיים ובו בזמן הדגיש את חשיבות קיום המצוות. ד"ר גולדשמידט ראה בתהליכים ההיסטוריים בדורות האחרונים, שראשיתם בהתעוררות מבשרי הגאולה הרב אלקלעי והרב קלישר ושיאם בשחרור ירושלים במלחמת ששת הימים, תהליכים ברורים של "ראשית צמיחת גאולתנו".

ככמה ממאמריו ציין את החידוש שבחינוך הבת בחינוך הממלכתי דתי. לטענתו, השינויים החברתיים במציאות חיינו מחייבים לחנך את הבנות בדרכים שונות ממה שהיה מקובל בעבר. בכתביו החינוכיים התמקד בתולדות ישראל בעת החדשה ובעיקר בהוראת השואה בחינוך הממלכתי דתי.

לאחר שסיים את תפקידו כמנהל אגף החינוך הדתי, כיהן כיו"ר המרכז לחינוך דתי, גוף המסייע לחינוך הדתי הציוני באמצעות ועדי הורים.

בשנת 1969 הושבע כחבר כנסת בכנסת השביעית ובמהלך 1969–1970 היה סגנו של שר הפנים, משה חיים שפירא. לאחר פטירתו של שפירא סיים ד"ר גולדשמידט את תפקידו ומונה ליו"ר ועדת חוקה, חוק ומשפט. עם סיום כהונתו בכנסת נבחר בשנת 1973 למועצת העיר ירושלים ומונה לסגן ראש העירייה, תפקיד שכהן בו עד שנת 1978.

• אשר וסרטייל, פרקי הגות וחינוך: ממשנתו של ר' יוסף גולדשמידט, ירושלים: משרד החינוך, תשד"מ

• צבי שינובר, דמויות מופת בציונות הדתית; אישים ופועלים, מכון מופ"ת, תשס"ח